

TURINYS

Ignas Kapleris. Istorijos liudijimas, pažadinęs Lietuvą	8
Aloyzas Urbšys. Apie Juozą Urbšį	26
Juozas Urbšys. LIETUVA LEMTINGAISIAIS 1939–1940 METAIS	42
Pratarmė /45	
KLAIPĖDOS KRAŠTO ATPLĖŠIMAS NUO LIETUVOS 1939 METAIS.....	48
Klaipėdos kraštas – Lietuvos dalis /50	
Lietuvos teisių susiaurinimas /54	
„Mažasis Niurnbergas“ /58	
Nauja agresija /60	
Ultimatumas /63	
Hitleris „teisinasi“ /76	
Pastabos: Göringas nefigūruoja /79	
LIETUVA IR SOVIETŲ SAJUNGA 1939–1940 METAIS	82
Keletas citatų pratarmės vietoje /84	
Geri, draugiški dviejų valstybių santykiai /86	
Vokietija puola ir nugalė Lenkiją. Lietuvos padėtis /94	
Maskvoje /102	
Vilnius! Karinės įgulos... /110	
Mūsų žodžiai – žirniai į sieną /116	
Pasirašymas /122	
Vaišės /134	
Apsiprantam su įgulomis. Perkūnas iš giedro dangaus /142	
Ultimatumas. Okupacija /158	
Dekanozovas rikiuoja Lietuvą /176	
Istoriografinis intarpas /184	
Deportacija. Kalėjimai /212	
Du memorandumai /224	
Dvidešimt penkeri metai /228	
Generolas Vincas Vitkauskas ir birželio 15-oji /242	
Alternatyvos /246	
Juozas Urbšys. Apie Mariją Mašiotaitę-Urbšienę.....	252
Audronė Veilentienė. Juozas Urbšys KGB akiratyje. Šaltinių atodangos.....	270
Įvadas /271	
KGB darbuotojų bandymai panaudoti J. Urbšį sovietų propagandos tikslams /274	
J. Urbšio sekimas panaudojant KGB agentus /281	
Žurnalistų, partinių veikėjų ir sovietinių diplomatų panaudojimas darant spaudimą J. Urbšiui /286	
Išvados /293	
Nuorodos /294	
Asmenvardžių rodyklė	296
Iliustracijų šaltiniai	302

SSRS ir Japonijos neutraliteto sutarties pasirašymas Kremliuje. 1941 m. balandžio 13 d. Dešinėje – J. Stalinas, V. Molotovas ir S. Lozovskis.

MASKVOJE

1939 metų spalio 3 dieną Lietuvos užsienio reikalų ministras išskrido per Rygą į Maskvą.

Maskvos aerouoste, kuris ta proga buvo papuoštas Lietuvos ir Sovietų Sąjungos vėliavomis, Lietuvos atstovą sutiko ir pasveikino užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas, vyresnio amžiaus žmogus, pavarde, jei gerai menu, Lozovskis*, ir kiti.

Tą patį vakarą su Lietuvos pasiuntiniu Maskvoje Ladu Natkevičiumi buvome pakviesti į Kremlių.

* Solomonas Lozovskis (tikr. Dridzo) – sovietų partinis veikėjas ir diplomatas, 1939–1946 m. SSRS užsienio reikalų komisaro V. Molotovo pavaduotojas.

Raudonoji aikštė ir V. Lenino mauzoliejus. Ant laikrodžio bokšto dar matomas carinės Rusijos herbo simbolis – dvigalvis erelis, kuris netrukus bus pakeistas žvaigžde. 1932 m.

Atvažiavę kiek prieš 22 valandą, stojome į eilę automobilių, laukiančių, kad praleistų pro var-tus. Automobilius rikiavo uniformuoti saugumo pareigūnai.

Prie vyriausybės rūmų* durų mus sutiko ka-riškai uniformuotas pareigūnas, kuris prisistatė skanduodamas:

– Darbininkų ir valstiečių vyriausybės rūmų komendantas**.

Pasisveikinome, komendantas privedė mus prie lifto ir užkėlė, nebepamenu, į antrą ar trečią aukš-tą. Rūbinėje viršutinius drabužius priėmė tipiškas tokių vietų senyvo amžiaus šveicorius.

Įėjome į laukiamąjį. Ten sėdėjo vienas ar du jauni, santūrūs, telefonais apsistatę, civiliais drabužiais vilkintys vyriškiai.

Jie pranešė kam reikia apie mūsų atvykimą ir, atidarę duris, praleido į tolesnę patalpą.

Erdvi salė. Dešiniajame kampe (žiūrint nuo durų) – didelis, telefonais gausiai apstatytas rašo-masis stolas, kairiajame – atdaros durys dar į toli-mesnę patalpą. Vienu galu žiūrįs į tas atdaras duris, kone per visą salę tįsi posėdžių stolas.

Tai – Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko ir užsienio reikalų liaudies komisaro V. Molotovo kabinetas. Ten mūsų laukė jo šeimininkas Molo-tovas, užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduo-tojas Potiomkinas ir Sovietų Sąjungos reikalų pa-tikėtinis Lietuvoje Pozdniakovas. Susėdome prie posėdžių stalo, netoliese nuo tų atdarų durų. Jose netrukus pasirodė Stalinas.

Jį buvo lengva pažinti – atrode taip, kokį pasaulis buvo prateš matyti gausingose nuotraukose.

J. Urbšys. Rankraštis. 1965, p. 6.

* J. Stalino valdymo laikais SSRS vyriausybė, t. y. Liaudies komisarų taryba, buvo įsikūrusi Kremliuje, Senato rūmuose.

** 1938–1953 m. Kremliaus komendantas buvo NKVD genero-las Nikolajus Spiridonovas (1902–1976).

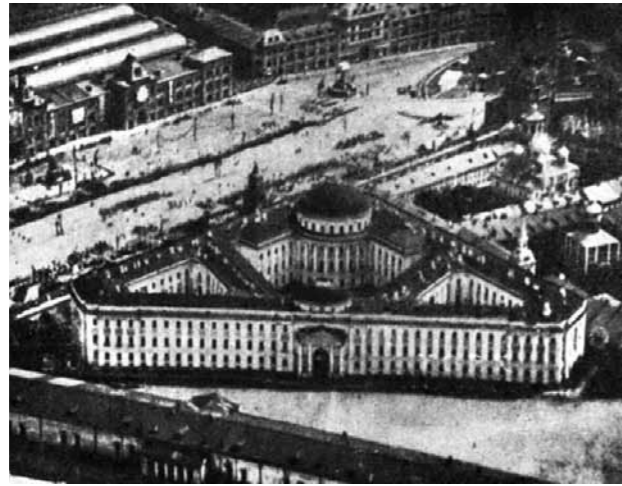

Kremliaus komendantas NKVD generolas Nikolajus Spiridonovas. XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaiga.

Kremliaus komandanto valdybos 3-iosios kuopos enkavėdistai 1932–1935 m. To meto nuotraukų montažas. Centre – J. Stalinas ir ištikimi jo bendražygiai: L. Kaganovičius, M. Kalininas, V. Molotovas bei K. Vorošilovas.

Maskva, Kremlius, Senato rūmai. Šiame pastate savo butą ir asmeninį darbo kabinetą turėjo J. Stalinas. XX a. ketvirtasis–penktasis dešimtmetis.

Užsienio reikalų komisaro V. Molotovo pavaduotojas Vladimiras Potiomkinas (1874–1946), kuris pažinojo J. Staliną nuo Rusijos pilietinio karo laikų. 1939 m. rugsėjo 17 d. būtent V. Potiomkinas Lenkijos pasiuntiniui Maskvoje įteikė oficialią SSRS notą dėl sovietinių pajėgų įvedimo į Lenkiją. 1939 m.

Žilstelėję gana tankūs į viršų sušukuoti plaukai, vešlūs ūsai, vidutinis ūgis, kresnokas stotas; smėlio spalvos viena eile ligi pat kaklo susegiota striukė atlenkta apykakle, iš kurios kyši siaurutis baltas ruoželis; tokios pat spalvos valstietišškai į minkštus juodus neaukštus aulus suleistos kelnės.

Prisižiūrėjęs arčiau, galėjai matyti, kad tie kaip kokiam eiliniam žmogui sukirpti drabužiai ir batai buvo puikių meistrų iš plonos, švelnios, aukštos kokybės medžiagos ir tokios pat odos pasiūti.

J. Urbšys. Rankraštis. 1965, p. 6.

Prasidėjo dviejų lygiateisių suverenių valstybių derbos, valstybių, kurių draugiški santykiai buvo, kaip matėme, tvirtai pagrįsti iškilmingai pasirašytomis, tebegaliojančiomis sutartimis. Lyg ir auksinė proga parodyti pasauliui moralinį socialistinės valstybės pranašumą ir palenkėti amžiams negausios, bet taurios tautos širdį.

Nepamenu, ar, kas ir kokius įvadinius žodžius buvo pasakęs, bet tai ir nesvarbu. Stalinas, ilgai nedelsdamas ir į vatą žodžių nevyniodamas, pareiškė, kad Sovietų Sąjunga yra susitarusi dėl Lietuvos su Vokietija.

Ten pat, p. 6–7.

Žodį ima Stalinas ir be užuolankų paskelbia, kad Sovietų Sąjunga susitarusi su Vokietija (su ta hitlerine, fašistine!), jog didžiausioji Lietuvos dalis tenkanti Sovietų Sąjungai, o siauras jos pasienio ruožas – Vokietijai.

Kloja ant stalo Lietuvos žemėlapi ir rodo nubrėžtą jame Sovietų Sąjungos ir Vokietijos

„valdų“ skiriamąją liniją nepriklausomos Lietuvos teritorijoje.

Jos dabar neįmanoma, suprantamas daiktas, iš galvos tiksliai prisiminti, bet ji plovė Lietuvą iš pietų rytų, pradėdant maždaug Lazdijais, į šiaurės vakarus, galbūt per Marijampolę, Šakius, Kretingą. Gražus įvadas draugiškoms deryboms!

Ten pat, p. 7.

Tai šit ką, susitaręs su Ribbentropu, nešiojo ančiuose Molotovas, kai sakė Natkevičiui, jog laukia iš Lietuvos itin draugiškos laikysenos.

[Čia pravers, kitokių šaltinių po ranka neturint, skliausteliuose pateikti tai, ką apie šitą dviejų galiūnų sąmokslą prie žodžio Lietuva) rašo prancūzų enciklopedija „Larousse du XX siecle“ (T. 4. P. 484):

„1939 metais Hitleris brutaliai atplėšė nuo Lietuvos Klaipėdą, paskiau, užpuolęs Lenkiją, siūlo Lietuvai savo ruožtu žygiuoti į jos seniai pageidaujama sostinę Vilnių. Lietuva atmeta šį pasiūlymą 1939 metų rugsėjo 11 dieną, bet rugsėjo 17 dieną Vilnių užima Raudonoji Armija. Prieš tai, rugpjūčio 23 dieną, Ribbentropas pasirašė su Molotovu susitarimą, pagal kurį Rusija gauna Rytų Lenkiją, Latviją ir Estiją, o Vokietija – Lietuvą. Rugsėjo 28 dieną to susitarimo punktas, liečiantis Lietuvą, pakeičiamas – ji dabar atiduodama į rusų rankas, tik be pietų pasienio ruožo, kuris nauju 1941 metų sausio 10 dienos susitarimu taip pat perleidžiamas Rusijai už 7 500 000 dolerių kompensaciją.”]

Bet grįžkime prie derybų.

1939 m. rugsėjo 19 d. nacių spauda pranešė apie abiejų diktatorių susitarimą Lenkijos klausimu. Laikraščio antraštė skelbia: „Berlynas – Maskva: visiškas tarpusavio susitarimas“.

J. Stalinas, V. Molotovas (dešinėje) ir K. Vorosilovas (kairėje) Kremliuje. 1940 m.

Bandau protestuoti prieš tokį nepriklausomos valstybės dalijimąsi. Sakau, jog iš ko ko, tik ne iš draugiškos Sovietų Sąjungos Lietuva galėjo to laukti. Kalbu, bet ir prisilaikau – akyse dunkso V i l n i u s, miestas ir kraštas, kurių Lietuvai atgauti jos vyriausybė šičia mane siuntė.

Stalinas aiškina, jog Sovietų Sąjunga anaip-tol tokio padalijimo nenorinti, jog to ruožo Lietuvos pasienyje reikalavę vokiečiai, ir jei jie nuo savo reikalavimo atsisakys, tai ir tas ruožas pasiliks prie Lietuvos. Galime tuojau pat, – kalbėjo toliau Stalinas, – pasikviesti Vokietijos ambasadorių von Schulenburgą ir su juo tą klausimą aptarti.

„Neutralijų spaudimas“. Molotovo–Ribbentropo pakta pašiepianti 1939 m. prancūzų karikatūra.

Molotovas sako:

– Bet kuri imperialistinė valstybė užimtų Lietuvą, ir viskas. Mes to nedarome. Nebūtume bolševikai, jeigu neieškotume naujų kelių...

Žodžiai atrodytų lyg ir raminantys, jeigu žinotum, kad tie nauji keliai nesutaps baigmėje su seniai išvažinėtaisiais...

Stalinas konkretizuoja:

– Mes turime su jumis pasirašyti dvi sutartis: vieną – Vilniaus grąžinimo Lietuvai, kitą – savitarpio pagalbos.

Kloja ant stalo antrą Lietuvos žemėlapi. Šis teikia smagesnį lietuvių širdžiai vaizdą. Nubrėžtoji jame linija rodo, kad Vilnius ir tam tikra dalis teritorijos į rytus nuo jo perleidžiama Lietuvai. Linija eina visai netoli nuo sostinės. Atiduodamai teritorijai toli iki 1920 metų liepos 12 dienos Taikos sutartimi pripažintos Lietuvai teritorijos.

Sakau Stalinui, jog Lietuvos vyriausybė, siūsdama mane į Maskvą, turėjo galvoje tik Vilniaus reikalą ir tik tuo reikalu įgaliojo mane kalbėtis su Sovietų Sąjungos vyriausybe.

– Savitarpio pagalbos paktas, – tęsiu savo mintį toliau, – yra naujas dalykas, jo svarstyti nesu įgaliotas ir todėl turėsiu grįžti į Kauną pranešti savo vyriausybei, ką išgirdau iš Tamstų. O kad mano pranešimas būtų konkretesnis, gera būtų sužinoti siūlomo pakto turinį.

Sovietiniai valstybės vyrai į tai sako, jog jie rytojaus dieną pateiks mums to pakto projektą.

Rytojus buvo jau, tiesą sakant, prasidėjęs, nes mudu su Natkevičiumi išvykome iš Kremliaus gerokai po vidurnakčio.

Grįžę į pasiuntinybę, neilgai ten ir pabuvome – telefono skambutis vėl iškvietė mus į Kremlių.

Nuvažiavome apie antrą valandą nakties. Mūsų laukė tie patys asmenys. Jie pateikė mums dviejų sutarčių projektus: vieną – dėl Vilniaus ir Vilniaus krašto perdavimo Lietuvai, kitą – dėl Lietuvos ir Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos. Antrosios sutarties projektas numato Sovietų Sąjungai teisę įvesti į Lietuvos teritoriją savo kariuomenę ir nuolat ją ten laikyti. Nebepamenu tiksliai kiek, bet ne mažiau kaip 50 000.

Susipažinęs su tuo projektu, tariau:

– Bet juk tai Lietuvos okupacija!

Stalinas su Molotovu nusišypsojo. Pirmasis pasakė, jog pradžioje panašiai kalbėjusi ir Estija. Sovietų Sąjunga nemano grėsti Lietuvos nepriklausomybei. Priešingai. Įvestoji į Lietuvą Sovietų Sąjungos kariuomenė būsianti Lietuvai tikra garantija, jog Sovietų Sąjunga ją ginsianti, jei kas ją užpultų, taigi toji kariuomenė tarnausianti pačios Lietuvos saugumui.

– Mūsų įgulos padės jums malšinti komunistinį sukilimą, jeigu toks Lietuvoje įvyktų, – pridūrė Stalinas ir nusišypsojo.

[...] iš savo „sąmojo“.

Mudu su Natkevičiumi niekaip į tai nereagavome ne tik todėl, kad, anot priežodžio, „tyla – gera byla“, bet svarbiausia todėl, kad kiekvienas neatsargus mūsų žodis galėjo pakenkti mūsų atstovaujamaam kraštui. Tegu linksmiasi galiūnai. Pakentėsime. Ne pirmas kartas.

J. Urbšys. Rankraštis. 1965, p. 9.

Gal pajutęs, kokį slogų išpūdį padarė mudviem su Natkevičiumi tie Stalino žodžiai, Molotovas ima aiškinti, jog Sovietų Sąjunga lieka, kaip ir buvusi, draugiška Lietuvai ir savitarpio pagalbos sutartį siūlo linkėdama jai gera. Juk su Estija toks paktas esąs jau pasirašytas, ir Estija juo nesiskundžianti. Su Latvija jis būsiąs irgi greit pasirašytas. Nejaugi Lietuva norėtų gadinti visą gynybos sistemą?

Stalinas tuo tarpu sutinka sumažinti įvestinos į Lietuvos teritoriją sovietinės kariuomenės kontingentą iki 35 000. Jis, girdi, nežinojęs Lietuvą turint tokią negausią savo kariuomenę ir suprantąs Lietuvos nenorą turėti sovietines įgulas gausesnes už savo pačios kariuomenę. Mat mes, priešindamiesi įgulų

SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutarties pasirašymas. Iš kairės: V. Molotovas, J. Stalinas, Vokietijos pasiuntinys SSRS 1934–1941 m. Friedrichas Werneris von Schulenburgas (1875–1944), dešinėje – J. Ribbentropas. 1939 m. rugpjūčio 24 d. Paktas buvo pasirašytas 2 val. nakties V. Molotovo kabinete, dokumente įrašant atgalinę rugpjūčio 23-iosios datą.

Po SSRS ir Estijos savitarpio pagalbos sutarties pasirašymo 1939 m. rugsėjo 28 d. Raudonosios armijos įgulų daliniai įžengia į Estiją.

įvedimui, be kita ko, argumentavome ir tuo, kad norimoji į Lietuvą įvesti kariuomenė būtų daugiau kaip dvigubai didesnė už mūsų pačių kariuomenę.

Priminęs, kad turimos instrukcijos neleidžia man vesti derybų dėl sovietinių įgulų įvedimo į Lietuvą, kad kalbu apie tai hipotetiškai, norėdamas vien gauti duomenų, kurie padėtų man, grįžus į Kauną, padaryti išsamesnį pranešimą savo vyriausybei, klausiu, ar kontingentas negalėtų būti sumažintas iki 20 000 ir įkurdintas vien tik atgaunamoje teritorijoje, paliekant senąją teritoriją nepalietą.

Stalinas griežtai sako, jog įgulos turinčios būti laikomos ir tam tikrose senosios teritorijos vietose. Į Kauną jis nepretenduoja, nes supranta, jog

J. Urbšys – apie J. Staliną. Iš 1990 m. sausio 20 d. pokalbio su „Lietuvos ryto“ žurnalistu V. Valiukevičiumi

– Kokia jūsų nuomonė apie Staliną? Juk teko kelis kartus su juo bendrauti.

– Kiek teko bendrauti, jis buvo korektiškas, atrodo taip pat ne blogiau už kitus. Tragiškais mūsų Tėvynės momentais jis nesirodydavo. Tada kalbėdavom su Molotovu, kuris mokėjo būti ir šiurkštus, ir švelnus.

– Ar teko po karo susitikti su V. Molotovu?

– Ne.

J. Urbšys. Raštai. II tomas, penktas papildytas savispaudos leidinys. Norgėlai, 2005, p. 123.

vyriausybei būtų neįmanoma turėti savo buveinėje kitos valstybės kariuomenę. Dalis įvestinos kariuomenės būsianti įkurdinta ir Vilniaus krašte, žinoma, irgi ne pačioje sostinėje, o, sakysim, tokioje Naujojoje Vilnioje. Dėl galutinio skaičiaus galima bus dar esą kalbėtis.

Viskas tarytum išsiaiškinta. Keliamės su Natkevičiumi išeiti. Kaip ir juokais guodžiuosi savo nelaimingu likimu – ką tik teko pakelti smūgį iš Vokietijos, atplėšusios Klaipėdos kraštą, dabar vėl toks smūgis...

[...] ir iš tokios pusės, iš kurios mažiausiai jo laukta.

J. Urbšys. Rankraštis. 1965, p. 10.

J. Urbšys – apie prezidento A. Smetonos požiūrį į SSRS ir Vokietijos santykius, Didžiąją Britaniją 1939 m.

(Iš 1941 m. gruodžio 12 d. Saratovo kalėjime paties J. Urbšio ranka rašytų parodymų SSRS NKVD 3-iosios valdybos tardymo dalies vyr. tardytojui, valstybės saugumo leitenantui Barminovui)

Vokietijos interesus Lietuvoje Smetona vertino kaip tam tikrą antisovietizacijos garantiją, manydamas, jog tokiu atveju SSRS privalės skaitytis su Vokietija. Bet kadangi Lietuvos vyriausybė tiksliai nežinojo, ar toji sovietizacijos galimybė numatyta Sovietų Sąjungos–Vokietijos susitarime, Smetona Lietuvos respublikos padėtį vertino kaip itin nestabilią. Apie tai jis užsimindavo, kai jį informuodavau apie einamuosius reikalus. [...]

Pamenu, kad svarstant su juo sovietinius pasiūlymus, kurie buvo pateikti Lietuvai 1939 m. spalio pradžioje sutartyse dėl savitarpio pagalbos ir dėl Vilniaus bei Vilniaus krašto perdavimo Lietuvai, Smetona, pareiškęs nepasitenkinimą dar ir todėl, jog SSRS sutiko perduoti Lietuvai tik dalį tos teritorijos, kuri buvo numatyta SSRS–Lietuvos 1920-07-12 d. taikos

Stalinas tuoj reaguoja:

– Vokietija atplėšė jums teritorijos. Mes, priešingai, duodame. Koks gali būti lyginimas!

– Aš anaip tol nelyginu, – sakau, – Vokietijos pritaikytų mums metodų su Sovietų Sąjungos metodais. Aš net labai esu dėkingas, kad tokį sunkų Lietuvai klausimą Tamstos svarstote su mumis derybų atmosferoje.

Molotovas siūlo mums susisiekti su savo vyriausybe telefonu ir gauti reikalingus įgaliojimus.

sutartimi, štai ką pasakė: nėra reikalo pripažinti galutine Vokietijos ir SSRS sieną, nes Anglija niekada su tokia siena nesutiksianti. Tuo jis norėjo pabrėžti, jog ir toji siena, kuri turėjo būti nustatyta tarp SSRS ir Lietuvos pagal Vilniaus krašto sutartį, laikytina laikina. Tada jis, pamenu, manė Vokietijos pergalę prieš sąjungininkus esant neįmanoma ir kartojo populiarų posakį: esą Anglija pralaiminti visus mūsų, išskyrus paskutinįjį.

Kadangi Lietuvoje, įžengus į jos teritoriją pagal sutartį numatytam sovietinės kariuomenės kontingentui, niekas nepasikeitė, t. y. nebuvo jokių priekaištų dėl šios kariuomenės elgesio, Smetona jau buvo benusiraminęs dėl galimo sovietizacijos pavojaus. Tačiau jis ir toliau buvo įsitikinęs, kad padėtis stabilizuosis tik tada, jei iš SSRS, sudariusios sutartį su Vokietija, pavyks sužinoti kiek įmanoma tiksliau, pirma, minėtojo susitarimo turinį ir numatytas sienas; antra – jei ir toliau bus skatinamas Vokietijos susidomėjimas Lietuva.

J. Urbšys. Raštai. II tomas, penktas papildytas savispaudos leidinys. Norgėlai, 2005, p. 25–26.

Atsakau, jog neįmanoma tokį reikalą svarstyti telefonu. Stalinas man pritaria.

Įdomus sutapimas. Kai Ribbentropas pateikė ultimatumą dėl Klaipėdos krašto atplėšimo ir kai aš pasakiau, kad turiu vykti į Kauną pranešti apie jį savo vyriausybei, tai panašiai, kaip dabar Molotovas, tada Ribbentropas siūlė man gauti telefonu savo vyriausybės įgaliojimus ultimatumui priimti.